

Kitzinger, S. 1993. *Ourselves as Mothers*. Toronto: Bantam Books.
 Rose, E. 1999. *A Mothers' Job*. Oxford: Oxford University Press.
 Šmausová, G. 2002. „Proti tvrdošíjně představe o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* 7:15–27.

Poznámky

1 Grant Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Realizován na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, v rámci výzkumného záměru MLADĚRO. Odpovědnou řešitelkou projektu je Mgr. Iva Šmídová, kontaktní adresa: krizala@fss.muni.cz.

2 Výzkumníci přitom vycházeli z premisy, že péče o dítě je společnou strategií páru, není pouze rozhodnutím otců.

3 „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM002 1622408).

Výzkumný záměr s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.

4 Ta se objevuje např. v masmédiích. Černá (2003) ve své analýze uvádí všudypřítomnost zobrazování usměvavých matek zářících štěstím.

Klára Janoušková je interní doktorandskou studentkou programu sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V rámci Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti se věnuje analýze diskurzu mateřství českých žen.

Lukáš Sedláček je magisterským studentem oboru psychologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde působí v Gender centru FSS MU.

PRACUJÍCÍ MATKY A GENDEROVÉ ROLE VE VÝSLEDKÁCH MEZINÁRODNÍHO LONGITUDINÁLNÍHO VÝZKUMU¹ / Hana Hašková

V tomto článku se zabývám vývojem postojů české populace k genderovým rolím a kombinaci placené práce a mateřství v průběhu 90. let a na začátku nového tisíciletí. Znamenámé názorové posuny, ale i proměny v praxi kombinace placené práce a mateřství kladu do souvislosti se sociálně-politickými změnami a vývojem na českém trhu práce. Na základě výsledků analýz prezentovaných v tomto článku si kladu na konci textu otázku pro další výzkum.

Postoje k genderovým rolím a kombinaci zaměstnání a mateřství

Vzhledem k dlouhodobé a extenzivní participaci českých žen na trhu práce a vzhledem k jejich většinovému sebepojetí jakožto (spolu)živitelky rodin lze říci, že se v české společnosti ustálil model dvoupríjmové rodiny. Přesto mezi názory celé poloviny českých mužů a žen přetrvává jako ideální tradiční (konzervativní) představa o uspořádání genderových rolí, kdy se má o finanční zajištění rodiny postarat především (ale nejen) muž a hlavní zodpovědnost za péči o děti a domácnost má nést žena. Tato představa se pak promítá i do reálného uspořádání genderových rolí v ČR, kdy muž přináší do rodiny zpravidla vyšší výdělek než žena a žena zase přebírá naprostou většinu péče o děti a domácnost.

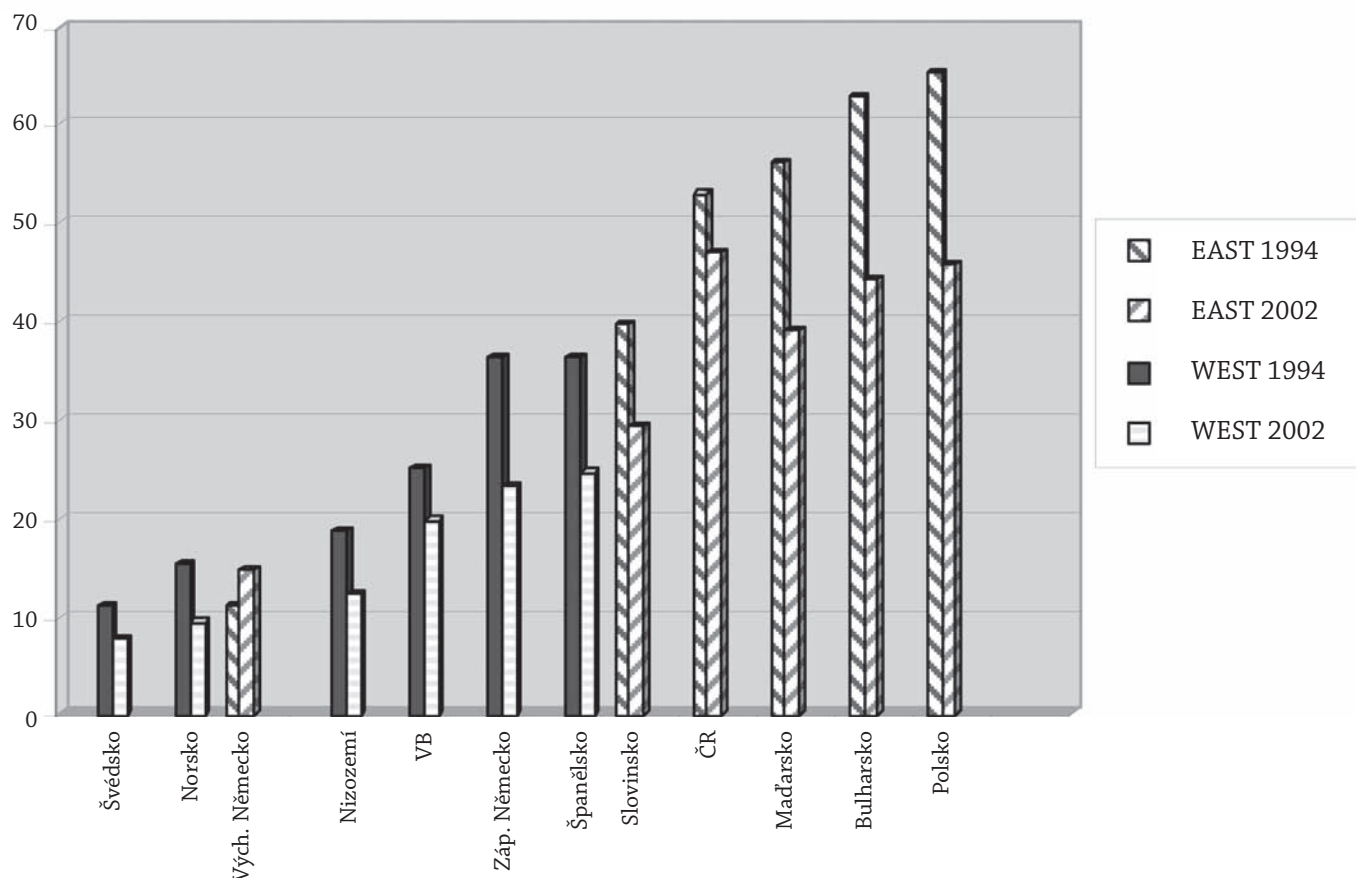
Česká populace se v daném ohledu na straně jedné názorově odlišuje od obyvatel západoevropských zemí, a na straně druhé se naopak shoduje s populací středo a východoevropských zemí s obdobnou historickou zkušeností. Genderově konzervativní (tradiční) postoje české populace si lze zjednodušeně (za pomoci vyjádření respondentů k vybraným testovaným výroky) ukázat v grafu 1. Sloupce v grafu znázorňují podíly respondentů z různých evropských zemí, kteří souhlasili s názorem, že „Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o rodinu a domácnost“, a to v roce 1994 a 2002. Nejvíce

nesouhlasných odpovědí s tímto genderově konzervativním názorem bylo získáno v dlouhodobě genderově liberálních severských zemích, zatímco genderově nejkonzervativnější postoje zaujímalí muži a ženy ze zemí střední a východní Evropy, včetně ČR. Z grafu lze zároveň vyčíst, že ve všech sledovaných evropských zemích došlo mezi lety 1994 a 2002 k poklesu souhlasu s testovaným výroky.² Viz graf 1.

Zcela shodné výsledky jsem obdržela také při srovnání míry souhlasu s dalšími ve výzkumu testovanými genderově konzervativními výroky: „Nic proti zaměstnání, ale většina žen stejně touží po domově a dětech“ a „Není správné, aby byl muž doma s dětmi a žena chodila do práce“. Z toho důvodu se lze domnívat, že názory na genderové role jsou ve státech střední a východní Evropy (s výjimkou bývalého východního Německa) ve srovnání se státy severskými, západoevropskými, ale i jihoevropskými všeobecně konzervativnější. I v těchto názorově genderově konzervativních zemích však došlo stejně jako v ostatních evropských státech během posledního desetiletí k významnému posunu směrem k postojům genderově liberálnějšími. Přes výše uvedenou konzervativnost názorů v zemích střední a východní Evropy je zřejmé, že to byly po několik desetiletí právě ženy z bývalých státně socialistických zemí, které ve větší míře než v ostatních evropských státech plně participovaly na trhu práce, k čemuž je vedla mimo jiné nutnost dvou příjmů v rodině a k čemuž jim dopomáhala kromě dalších faktorů před rokem 1989 rozvíjející se síť státních zařízení pro předškolní výchovu dětí, silná mezigenerační výpomoc, časný důchodový věk žen a politika prodlužující se „další mateřské dovolené“³.

V dalším grafu jsou znázorněny výsledky testování míry souhlasu mužů a žen z různých evropských zemí s názory na vliv zaměstnání ženy na rodinný život a výchovu dětí. Obdobně jako v předchozí analýze se ukázalo, že lidé ze středo

Graf 1: Míra souhlasu s výrokem „Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o děti a domácnost“ podle zemí v roce 1994 a 2002 (v % souhlasných odpovědí na celkový počet odpovědí)

Zdroj: ISSP 1994; ISSP 2002. Pouze země, které se účastnily obou výzkumných kol.

a východoevropských zemí hodnotí dopady kombinace zaměstnání a mateřství na výchovu dětí a rodinný život méně pozitivně než lidé z ostatních evropských zemí (s výjimkou bývalého východního Německa). Hodnoty v grafu 2 byly vypočítány z reakcí respondentů a respondentek na následující výroky: „Je-li žena zaměstnaná na plný úvazek, rodinný život tím v zásadě trpí“; „Předškolní dítě pravděpodobně strádá, pokud jeho matka pracuje“ a „Pracující matka může se svým dítětem vytvořit stejně vřelý a bezpečný vztah jako matka, která není zaměstnaná“. Viz graf 2.

Důvody konzervatismu v postojích k genderovým rolím a kombinaci zaměstnání a mateřství

Výše uvedené analýzy ukázaly, že ani dlouhodobá intenzivní participace žen na trhu práce, ani sociální politika státně socialistických zemí nepřinesla komplexní změnu v názorech obyvatel těchto států na rozdělení a charakter mužských a ženských rolí, ani na jejich důvěru v možnosti harmonizace pracovních a rodinných povinností v životě ženy.

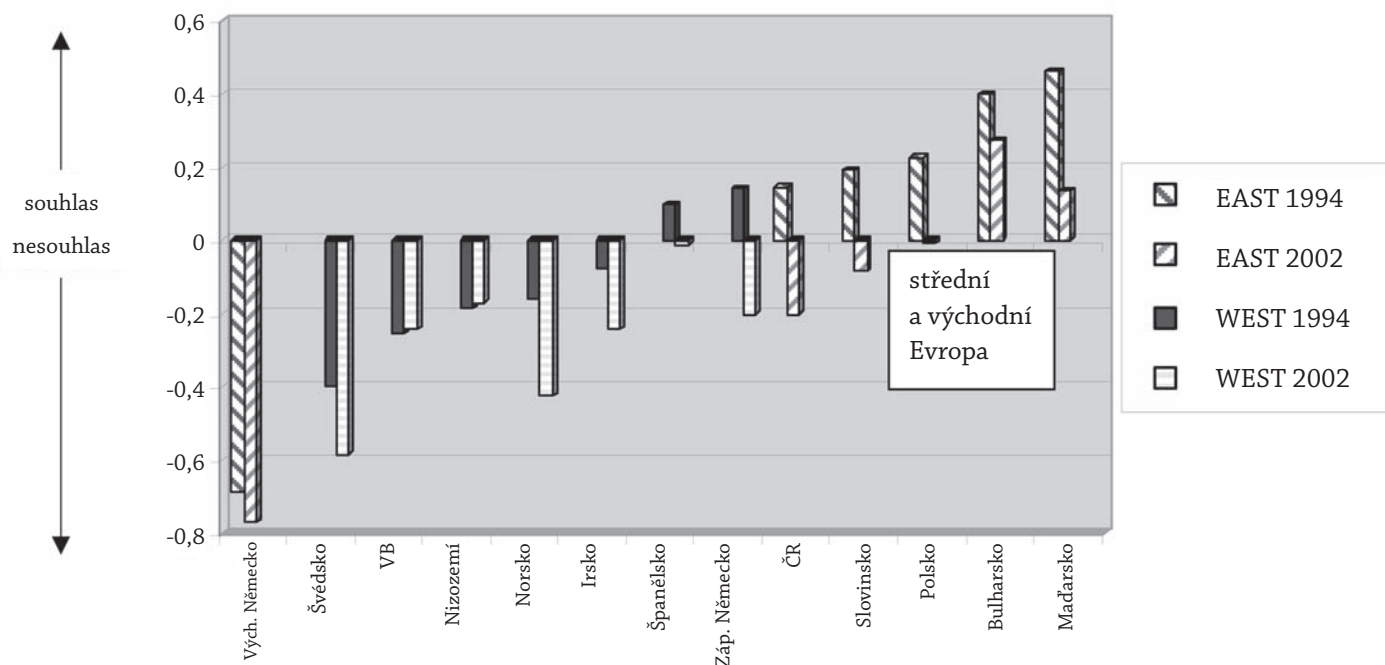
V rovině reálného chování nevedla totiž zkušenost mužů a žen žijících ve státech bývalého východoevropského bloku k všeobecné genderové senzitivitě obyvatelstva a zásadní angažovanosti mužů v péči o děti a domácnost, ale zejména k „dvojímu zatížení žen“ (v zaměstnání a v rodině) a k genderové diferenciaci pracovních drah mužů a žen – kontinuální pracovní dráze muže a přerušované pracovní dráze ženy, která rozděluje období své ekonomické aktivity

odchody na rodičovskou dovolenou, aby se po jejím skončení vrátila zpět k finančně výdělečné činnosti.

Ženská participace na extenzivním, ale málo flexibilním pracovním trhu byla sice politicky podporována, ale příležitosti pro seberealizaci skrze vzdělání, práci nebo volnočasové aktivity byly do značné míry limitovány. V 70. a 80. letech byla v ČR zaváděna propopulační opatření, která ovšem implicitně definovala rodiče jakožto ženu (a teprve v druhé řadě jakožto muže). Ženská participace na trhu práce a pro-rodinná opatření byla navíc podporována a zaváděna v kontraproduktivní situaci nedostatku služeb a zboží pro rodiny, které musely být často zabezpečovány skrze vzájemnou neformální výpomoc v rámci rodinných sítí.

Kromě toho došlo sice ve státně socialistických zemích střední a východní Evropy po druhé světové válce k masovému vstupu žen na trh práce, nicméně bez masové artikulace otázek druhé vlny feminismu (např. práva na placenou práci, práva na genderově nediskriminující odměnu za práci, práva na všeobecně dostupná zařízení pro péči o předškolní děti, práva na potrat, apod.) „zezdola“ – ženami samotnými, ale naopak pouze „seshora“ v podobě emancipačního programu, který měl zajistit rovnoprávnost mužů a žen především skrze participaci žen na trhu práce.

Před druhou světovou válkou bylo ženské hnutí v některých zemích střední a východní Evropy relativně vlivné, rozvinuté a mezinárodně integrované. Po nástupu státně socialistického režimu však byla diverzita občanských skupin

Graf 2: Míra souhlasu s názorem, že má zaměstnání matky negativní dopady na děti a rodinu, podle zemí v roce 1994 a 2002

Zdroj: ISSP 1994; ISSP 2002. Pouze země, které se zúčastnily výzkumu v obou letech.

Poznámka: Hodnoty vyšší než 0 indikují negativní hodnocení dopadů kombinace zaměstnání a mateřství na rodinný život a výchovu dětí. Hodnoty nižší než 0 znázorňují evaluaci pozitivní. Míra souhlasu s výroky byla měřena na škále: „rozhodně souhlasím“ = 2, „souhlasím“ = 1, „ani souhlas, ani nesouhlas“ = 0, „nesouhlasím“ = -1, „rozhodně nesouhlasím“ = -2 a „nevím“ = 0. U výroku „Pracující matka může se svým dítětem vytvořit stejně vřelý a bezpečný vztah jako matka, která není zaměstnaná“ byla použita převrácená škála. Pro každého respondenta/respondentku byla vypočítána průměrná hodnota odpovědí na výše uvedené výroky.

postupně redukována a možnosti politických projevů a veřejného sdružování občanů limitovány. Také ženské občanské skupiny byly ve všech zemích východoevropského bloku postupně sjednoceny pod jedinou zastřešující polostátní organizaci a izolovány od západoevropských feministických skupin. Mnohé otázky, formulované druhou vlnou feministického hnutí na západ od našich hranic (např. otázky platové diskriminace, domácího násilí, sexuálního obtěžování, role otců v rodině, genderové senzitivity v populaci, apod.) pak nebyly v bývalé ČSSR artikulovány ani polostátním Českým svazem žen, ani skupinami neoficiální (undergroundové) občanské sféry.⁴

Po roce 1989 došlo ve střední a východní Evropě k nárůstu genderově konzervativní rétoriky. Tuto změnu bylo možné pozorovat na mediální a politické scéně mnohých států tohoto regionu. Např. v ČR byly první signály rostoucí nezaměstnanosti medializovány v souvislosti s odkazy na zrušení tzv. „povinnosti pracovat“ (tento termín je ovšem vzhledem k někdejšímu právnímu systému a každodenní realitě zavádějící) a s odkazy k nově získané možnosti „svobodné volby“, která měla být využita ženami – matkami k „dobrovolnému“ a „přirozenému“ návratu do domácností – k rodinným povinnostem. Nezaměstnanost mužů (jakožto hlavních živitelů rodin) tak byla v politických debatách o ekonomické restrukturalizaci a měnícím se trhu práce vnímána jako důležitější problém než rychleji rostoucí a navíc častěji dlouhodobá nezaměstnanost českých žen.⁵

Výše uvedené faktory přispěly v české společnosti ke specifické koexistenci konzervativních i liberálních postojů k genderovým rolím i ke kombinaci zaměstnání a mateřství.

Genderově konzervativní sociálně politická opatření, měnící se trh práce a jejich dopady na rodiny s malými dětmi

Konzervatismus počátku 90. let se neprojevil pouze na rétorické rovině české politické a mediální scény, ale promítl se i do sociálně politických změn, týkajících se mateřství, rodičovství a harmonizace práce a rodiny. V 90. letech byla například prodloužena doba, po kterou lze čerpat rodičovský příspěvek (na 4 roky), jenž náleží rodiči, který celodenně pečuje o dítě. V té samé době docházelo také k prudkému poklesu v počtu veřejných zařízení pro předškolní děti. Následkem tohoto prudkého poklesu v počtu zařízení pro předškolní děti lze v současné době umístit do jeslí pouze 3 % z celkového počtu dětí, které mohly tato zařízení využívat v roce 1989. Počet mateřských škol poklesl zhruba o čtvrtinu, což ovšem rámcově odpovídá poklesu porodnosti (ČSÚ 1996, 2002, 2003a, b, ÚZIS 2000, 2001, 2002). V důsledku těchto změn došlo na straně jedné ke ztížení situace při zajišťování institucionální péče o děti do 3 let, ale na straně druhé byla prodloužením doby čerpání rodičovského příspěvku na 4 roky legitimizována delší doba, po kterou může zůstat rodič mimo pracovní trh a celodenně pečovat o dítě.⁶

Jak se tyto změny promítly do života českých rodin s malými dětmi? Tabulka 1 ukazuje, že doba, po kterou zůstávaly ženy s malými dětmi v domácnosti, se od roku 1960 do současnosti v souladu se sociálně politickými změnami v české společnosti prodlužovala. Např. v 80. letech, kdy došlo k prodloužení „další mateřské dovolené“ ze dvou na tři roky, se prodloužila také doba, po kterou zůstala podstatná část českých žen s dítětem v domácnosti. Až 45 %

Tabulka 1: Počet let, které strávily české matky na další mateřské dovolené/rodičovské dovolené/v domácnosti^{a)} s jejich prvním dítětem podle roku narození dítěte (v %)

	Max. 1 rok	Více než 1, ale max. 2 roky	Více než 2, ale max. 3 roky	Více než 3 roky	Celkem
Dítě narozeno 1960–1969	61	15	17	7	100
Dítě narozeno 1970–1979	44	34	17	5	100
Dítě narozeno 1980–1989	25	30	37	8	100
Dítě narozeno 1990–2002	5	17	51	27	100

Zdroj: ISSP 2002 – data za ČR.

(Základní vážený soubor – pouze ženy, které zůstaly se svým 1. dítětem na další mateřské dovolené/rodičovské dovolené/v domácnosti; N = 396).

Poznámka: Obdobný trend bylo možno vysledovat také při analýze druhých dětí žen a při analýze základního souboru respondentek dohromady s doplňkovým souborem lidí mladších 35 let. Při interpretaci dat je nutno přihlédnout k nízkému počtu respondentek, které vstoupily po redukci celkového souboru dat do analýzy.

matek zůstalo se svým prvorozeným dítětem, narozeným v 80. letech, v domácnosti déle než 2 roky. Tento vývoj byl podpořen rostoucí veřejnou kritikou tehdy existujících jeslí, které byly v té době dávány do souvislosti s nemocnostmi dětí. V 90. letech, kdy byla prodloužena délka doby nároku na rodičovský příspěvek na čtyři roky a zároveň vzrůstala nezaměstnanost, trh práce zůstával co se týče podmínek pro harmonizaci práce a rodiny a nabídky family-friendly forem práce neflexibilní a počet míst v předškolních zařízeních se rapidně propadl, zůstala opět nezanedbatelná část žen se svými malými dětmi v domácnosti o něco delší dobu než ženy, které se staly matkami v období státního socialismu. Více než čtvrtina matek totiž zůstala se svým prvorozeným dítětem, narozeným po roce 1989, v domácnosti déle než 3 roky. Viz tabulku 1.

Pokud ovšem rodič (reálně jde o ženy) zůstal s dítětem v domácnosti déle než tři roky a využil prodlouženou dobu nároku na rodičovský příspěvek na čtyři roky, byl zároveň limitován jednak velmi nízkou výší příjmu, kterou si mohl přivydělat na trhu práce bez ztráty nároku na celkově nízký rodičovský příspěvek, a jednak velmi malým počtem dní, po které mohlo jeho dítě využívat veřejná zařízení pro předškolní děti. Z daného hlediska nejdůležitějším aspektem prodloužené celodenní péče o předškolní děti je však fakt, že rodičovská dovolená, po jejíž dobu trvání je zaměstnavatel povinen zařadit vracejícího se rodiče do zaměstnání na místo odpovídající jeho pracovní smlouvě, prodloužena ze tří na čtyři roky nebyla. Jestliže tedy žena zůstala s dítětem v domácnosti déle než tři roky a případně využila prodloužené možnosti čerpání rodičovského příspěvku do čtyř let věku dítěte, ztratila právní nárok na návrat do svého původního zaměstnání. Nutno však podotknout, že jsem v rámci kvalitativní sondy (SOCO 2000 – interview s vybranými skupinami nezaměstnaných, včetně nezaměstnaných matek s malými dětmi) dokumentovala nemalý počet případů, v nichž byl tento právní nárok zaměstnavatelem obejit nebo se na něj nevztahoval. Ve specifických případech, které souvisí s uzavíráním podniků nebo jejich restrukturalizací, což ovšem byla realita nemalé části podniků v 90. letech, právní nárok na návrat do původního zaměstnání totiž zaniká.

Je tedy pravděpodobné, že část žen, které zůstaly v 90. letech se svým dítětem v domácnosti déle než tři roky, tak učinily spíše z důvodu nemožnosti návratu do zaměstná-

ní a nemožnosti nalezení zaměstnání nového (tedy fakticky nezaměstnanosti, i když evidovány mohly být nikoliv jako „nezaměstnané“ – „ekonomicky aktivní“, ale jako „v domácnosti“ – „ekonomicky neaktivní“) než z důvodu přání zůstat v domácnosti. Taková situace se zdá být vysoce pravděpodobná především v případě neúplných rodin v čele s matkou, jelikož rodičovský příspěvek dosahuje pouze pětiny průměrného výdělku žen (www.mpsv.cz). Průměrný výdělek žen pak dosahuje zhruba 71 % průměrného výdělku muže (ČSÚ 2004).

Domněnka, že délka doby, kterou české matky strávily v 90. letech se svými dětmi v domácnosti, byla ovlivněna nejen jejich názory na výchovu dětí, ale také socioekonomickými podmínkami, měnící se legislativou a vývojem na trhu práce by mohla vysvětlit diskrepanci mezi tím, že počet českých žen i mužů, kteří nesouhlasí s názorem, že zaměstnanost ženy má negativní vliv na výchovu malých dětí klesá (viz graf 2), zatímco z dat stejné studie (tedy z dat, vypovídajících o těch samých ženách) vyplývá, že ženy zůstávaly v 90. letech se svými předškolními dětmi v domácnosti delší dobu než dříve (viz tabulku 1).

Prodloužení doby nároku na rodičovský příspěvek bylo v souladu s ostatními sociálně politickými změnami v té době. Tyto změny měly za cíl udržení sociálního smíru a ekonomické průchodnosti sociálně politických reforem. Zaměřeny byly na zavedení ad hoc peněžních transferů, které měly dočasně kompenzovat vlivy transformace (některé z nich byly později zrušeny), a na uvolnění tlaku na pracovním trhu umožněním předčasných odchodů do důchodu a prodloužením doby, během níž byly rodiče s malými dětmi (zpravidla ženy) legitimně (státem „placené“) mimo pracovní trh (např. případ prodloužení nároku na rodičovský příspěvek). Tyto faktory ovšem přispěly k nárůstu skryté nezaměstnanosti, a to především u těch, kteří jsou nejvíce ohroženi nezaměstnaností, a zejména nezaměstnaností dlouhodobou, tedy např. u žen s malými dětmi. Přitom význam nezaměstnanosti žen s malými dětmi pro celkovou nezaměstnanost žen je čitelný dokonce i ze statistik evidované nezaměstnanosti (tedy bez zahrnutí skryté – neevidované – nezaměstnanosti žen s malými dětmi), která je prezentována v tabulce 2. Z tabulky je zřejmé, že k největším rozdílům v nezaměstnanosti mužů a žen dochází v těch věkových kategoriích, v nichž se ženy starají o předškolní a školní děti. Viz tabulku 2.

Tabulka 2: Nezaměstnanost českých mužů a žen starších 19 let podle věkových skupin

Věk	Muži	Ženy
20–24	13,1	13,9
25–29	5,6	11,3
30–34	4,3	10,4
35–39	4,4	8,9
40–44	4,8	6,7
45–49	5,0	6,4
50–54	5,1	7,2
55–59	3,8	4,4
60–64	2,5	7,0
65+	3,5	4,6

Zdroj: ČSÚ 2003.

Poznámka: Zaměstnaní a nezaměstnaní tvoří skupinu ekonomicky aktivních. Další skupinou jsou ekonomicky neaktivní, mezi něž patří mimo jiné i lidé na rodičovské dovolené a osoby v domácnosti. Mezi nezaměstnané řadí ČSÚ osoby, které v referenčním období nepracovaly, aktivně si hledaly zaměstnání a byly schopny nástupu do 14 dnů. Mezi nezaměstnané zařazuje ČSÚ také osoby, které již zaměstnání našly, ale nástup byl stanoven na pozdější dobu. Za zaměstnané považuje ČSÚ osoby, které pracovaly v referenčním období alespoň 1 hodinu za mzdu, plat nebo jinou odměnu, nebo sice nebyly v práci, ale měly formální vztah k zaměstnání. Není přitom rozhodující, zda měla jejich pracovní aktivita trvalý, dočasný, sezónní nebo příležitostný charakter. Do zaměstnaných jsou zahrnovány osoby na „mateřské dovolené“, nikoliv však osoby na „rodičovské dovolené“.

Růst genderové senzitivity

Na konci 90. let a na začátku nového tisíciletí začala sociálně-politická opatření (ale i mediální diskurz) vztahující se k rodičovství a harmonizaci práce a rodiny ve větší míře ovlivňovat procesy integrace ČR do EU. Pod tlakem přístupových jednání a harmonizačních procesů byla např. transponována legislativa EU do české legislativy a dále byly vytvořeny instituce pro implementaci politik genderové rovnosti. Od roku 1999 je např. každoročně vytvářen pro vládu závazný vládní dokument „Národní akční plán zaměstnanosti“, který vytváří rámec pro v 90. letech zcela opominutou aktivní politiku zaměstnanosti; od roku 1998 je každoročně vytvářen pravidelně evaluovaný vládní dokument „Priority a postupy vlády při dosahování rovnosti mužů a žen“; vládní instituce byly pověřeny pod tlakem hodnocení ČR Evropskou komisí spolupráci s občanskými neziskovými organizacemi, tedy i ženskými nestátními neziskovými organizacemi, které se již od začátku 90. let snažily medializovat a poukazovat na genderově diverzifikované dopady sociálních politik a genderové nerovnosti v různých sférách života českých mužů a žen apod. Vyšší míra a institucionální zakotvení komunikace mezi ženskými neziskovými organizacemi a vládními orgány i měnící se situace a strategie na poli ženského neziskového sektoru přinesla zlepšení v dopadech lobbystického úsilí českých ženských neziskových organizací. Jedním z příkladů úspěšného lobbyingu představitelk ženských organizací je např. prosazení redukce výše diskutovaných restrikcí spojených s nárokem na rodičovský příspěvek. Tyto restrikce, které výrazným způsobem limitovaly možný pracovní výdělek rodiče a zároveň limitovaly počet dní, během nichž mohl rodič využívat pro své dítě veřejná zařízení péče o předškolní děti, totiž de fac-

to limitovaly i možnosti rodiče k návratu na trh práce nebo k pracovní rekvalifikaci.⁷

Celkově genderově liberálnější sociálně-politický i mediální vývoj v ČR na začátku nového tisíciletí je v souladu se změnami v postojích českých mužů a žen k genderovým rolím (viz graf 1) a pracujícím matkám (viz graf 2), které byly dokumentovány v longitudinálním šetření ISSP 1994 a 2002. Stejně jako i v jiných evropských státech jsou ženy v daném ohledu hlavními nositelkami liberálních postojů k genderovým rolím a kombinaci zaměstnání a mateřství. Tabulka 3 ilustruje, jak se změnila mezi lety 1994 a 2002 v daném ohledu postoje českých, britských a norských žen a mužů. Z tabulky vyplývá, že k největší divergenci mezi názory mužů a žen na genderové role došlo v ČR, a to sice kvůli radikální změně názorů českých žen. Ty se totiž od svých britských a norských vrstevnic lišily v roce 1994 tím, že byly jejich názory na genderové role velice podobné genderově tradičním názorům jejich partnerů. K nejmenší divergenci mezi názory mužů a žen na genderové role došlo naopak v dlouhodobě genderově liberálním Norsku. Viz tabulku 3.

K posunu k genderově liberálnějším postojům k rolím mužů a žen a ke kombinaci placené práce a mateřství došlo tedy v české společnosti zejména kvůli názorové změně českých žen, nikoliv však mužů. Můžeme si tedy položit otázku, nakolik tato názorová divergence mezi českými muži a ženami ovlivní současné a budoucí heterosexuální partnerství v české společnosti. Co přinese tato názorová divergence do nově se vytvářejících partnerství, v nichž se budou častěji než dříve setkávat partneři s odlišným očekáváním toho, jakým způsobem má jejich partnerství a rodičovství vypadat? A co přináší tato názorová změna do již ustavených partnerských a rodinných svazků? Jak budou v blízké budoucnosti vypadat

Tabulka 3: Míra tradicionalismu v postojích mužů a žen k genderovým rolím ve Velké Británii, Norsku a ČR v roce 1994 a 2002

	VB – muži	VB – ženy	Norsko–muži	Norsko–ženy	ČR – muži	ČR – ženy
1994	-0,28	-0,45	-0,50	-0,72	0,48	0,40
2002	-0,33	-0,60	-0,59	-0,84	0,49	0,26
Rozdíl 1994 a 2002	-5	-15	-9	-12	+1	-14

Zdroj: ISSP 1994, ISSP 2002. Tabulka byla vytvořena na základě dat z Crompton, Brockmann, Lyonette (2003).

Poznámka: V tabulce indikují hodnoty větší než 0 tradiční (konzervativní) postoje k genderovým rolím a hodnoty menší než 0 netradiční (liberální) postoje k genderovým rolím. Testovány byly postoje s výroky „Nic proti zaměstnání, ale většina žen stejně touží po domově a dětech“, „Není správné, aby byl muž doma s dětmi a žena chodila do zaměstnání“ a „Muž má vydělávat peníze a žena se má starat o rodinu a domácnost“. K testování postojů byla použita škála „rozhodně souhlasím“ = 2, „souhlasím“ = 1, „ani souhlas, ani nesouhlas“ = 0, „nesouhlasím“ = -1, „rozhodně nesouhlasím“ = -2 a „nevím“ = 0. Pro každého respondenta/respondentku byla vypočítána průměrná hodnota souhlasu s testovanými výroky.

partnerské a rodinné svazky v české společnosti obecně? Jaká bude praxe mateřství, otcovství a harmonizace práce a rodiny těch, kteří se ještě rodiči nestali (pokud se rodiči vůbec stanou)? Tyto a další otázky, navazující na výše uvedené výsledky analýz, budou předmětem mého dalšího zkoumání.

Literatura a zdroje dat

- Blasko, Z. 2003. Hungary in socio-demographic and ISSP data. *Employment and the Family*, ESRC workshop, 18. 7. 2003, London: City University.
- Crompton, R.; M., Brockmann, C., Lyonette 2003. *Attitudes, Women's Employment and Domestic Division of Labour: A Cross-National Analysis in two Waves*. Nepublikováno.
- ČSÚ 1996. *Statistická ročenka ČR 1996*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ 2002. *Statistická ročenka ČR 2002*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ 2003a. *Statistická ročenka ČR 2003*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ 2003b. *Školy a školská zařízení za školní rok 2002/2003*. Praha: Český statistický úřad.
- ČSÚ 2004. *Mzdová diferenciace zaměstnanců v roce 2003*. Praha: Český statistický úřad.
- ISSP 1994 – *Family and Changing Gender Roles* – druhé kolo mezinárodního longitudinálního dotazníkového šetření (33 590 respondentů z 24 zemí; 1024 respondentů z ČR). První kolo výzkumu proběhlo v roce 1988. Data jsou dostupná v SOÚ AV ČR.
- ISSP 2002 – *Family and Changing Gender Roles* – třetí kolo mezinárodního longitudinálního dotazníkového šetření (42 793 respondentů z 33 zemí; 1289 respondentů z ČR). Data jsou dostupná v SOÚ AV ČR.
- SOCO 2000 – *Sociální náklady ekonomické transformace ve střední a východní Evropě* – soubor šedesáti hodinových rozhovorů se 4 skupinami nezaměstnaných
- ÚZIS 2000. Nepublikovaná vyžádaná data o vývoji v počtu jeslí. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.
- ÚZIS 2001. Nepublikovaná vyžádaná data o počtu existujících jeslí. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.
- ÚZIS 2002. Nepublikovaná vyžádaná data o počtu existujících jeslí. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky.
- www.czso.cz – internetové stránky Českého statistického úřadu.
- www.mpsv.cz – internetové stránky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR

Poznámky

- 1 Tento článek vznikl v rámci grantu „Fenomén bezdětnosti v kontextu společenských změn v ČR“ podpořeného Grantovou agenturou AV ČR (reg. č.: KJB7028402), jehož řešitelkou je Mgr. H. Hašková a spoluřešitelkou L. Zamykalová (ÚLE LF UK).
- 2 Výjimkou je bývalé východní Německo. Data za tuto zemi odporují oběma výše uvedeným trendům.
- 3 „Další mateřskou dovolenou“ bylo v ČR možné čerpat po skončení „mateřské dovolené“. V 90. letech byla „další mateřská dovolená“ nahrazena obdobně jako i v dalších evropských státech „rodičovskou dovolenou“.
- 4 Česká neoficiální občanská sféra otázky ženských práv a genderových nerovností zcela opominula. Důraz byl totiž kladen více než na práva jednotlivých znevýhodněných skupin na lidská, občanská a politická práva všeobecně.
- 5 Bývalá ČSSR se bohužel nezúčastnila prvního kola longitudinálního výzkumu ISSP – Rodina a mění se genderové role, který probíhal již v roce 1988. Ze středo a východoevropských zemí se prvního kola zúčastnilo pouze Maďarsko. Data za Maďarsko indikují, že mezi rokem 1988 a polovinou 90. let došlo v postojích mužů a žen k genderovým rolím k mírnému nárůstu konzervatismu (Blasko 2003). Podle Blasko jsou tato data v souladu s nástupem genderové konzervativní rétoriky na maďarské politické a mediální scéně počátku 90. let.
- 6 Vzhledem k velice nízké výši rodičovského příspěvku a vzhledem k dalším limitům, které se týkají čerpání rodičovského příspěvku po dobu 4 let (jež budou analyzovány dále v textu) se však jedná spíše o legitimizaci symbolické.
- 7 V současné době již není stanovena maximální výše výdělku, kterou může rodič při pobírání rodičovského příspěvku získat, a počet dní, během nichž může tento rodič využívat veřejná zařízení péče o předškolní děti, byl zvýšen na 5 dní v měsíci.

Hana Hašková pracuje v oddělení Gender & sociologie v Sociologickém ústavu AV ČR. Ve své práci se zaměřuje na zkoumání genderových identit, rodičovství, bezdětnosti a nových forem soužití.